

Лазар Чурчић, Нови Сад

НЕКИ ПРОБЛЕМИ ПРЕШТАМПАНИХ ИЗДАЊА БОЖИДАРА И ВИЂЕНЦА ВУКОВИЋА

1.

Још увек је тешко рећи ко је и када први приметио да у вези са србуљским књигама штампаним у 16. веку има и веома крупних проблема око утврђивања издавача и штампара, времена штампања и њихових варијанти. Извесно је да је Лукијан Мушицки, када је писао своју, још увек необјављену, српску библиографију, почетком деветнаестог века, морао да решава и нека нејасна места раног србуљског штампарства.¹ Није познато да ли је за тај, изнад свега користан и неопходан, посао имао узоре или изворе. Своју библиографију састављао је он јамачно искључиво према примерцима књига које су му доспевале до руку у сремским, банатским и бачким манастирима и црквама, као и онима из архиепископско-митрополијске библиотеке у Сремским Карловцима.² У библиотекама и свим местима где је налазио књиге било је одувек књига за зналце, а међу њима било је увек и непотпуних примерака из старих србуљских штампарија. Њему, образованом теологу и књижевнику, никада није било тешко да утврди садржај сваке непотпуне књиге. Теже му је већ морало бити да утврди где су такве књиге штампане, из чијих су руку изишле и када су одштампане. Без фото-копија и свих других репродукција, као и помагала која су данас на помоћи научницима и истраживачима, међу њима и библиографима, а у условима спорог, дугог и неудобног путовања чак и по Срему, Банату и Бачкој, и без могућности да пренеси велике и тешке књиге из једног места у друго, он се у састављању своје српске библиографије могао и морао ослањати само на властите белешке и на, никада поуздано, памћење. Какве је све тешкоће у таквим условима рада имао — данашњи научници и библиографи могу само

¹ Душан Панковић, *Српске библиографије 1766—1850*, Београд, 1982, 46—48, 132—137.

² Ђорђе Костић, *Лукијана Мушицког попис старина српских*. — Археографски прилози 2, Београд, 1980, 327—343.

да замисле, па отуда све резултате његовог библиографског рада ваља примити као изузетан и напоран научни рад доброг znalца и човека оданог књизи, који ју је лепо упознао и боље но ико пре њега познавао. Што више није видео, што више није могао видети и знати, није кривица Лукијана Мушицког и његова времена.

У тешким, пионирским, условима рада Лукијан Мушицки је био у прилици да решава неке од проблема србуљских књига штампаних у 15. и 16. веку. Очигледно је, међутим, да није могао видети све битне проблеме свих тих књига, те их је решавао више случајно и интуицијом него знањем. Држао је тако да су први цетињски штампар Макарије и први румунски штампар Макарије исто лице, што и данас прихватају румунски историчари, па је стога румунско Макаријево *Јеванђеље* из 1512. уврстио међу српске књиге, а то после њега код нас није више нико чинио.³ У рукама је свакако имао *Служабник* Божидара Горажданина из 1519, али је рекао да га је штампао Божидар Вуковић.⁴ Очигледно је погрешно забележио да је Божидар Вуковић штампао *Псалтир* 1521, уместо 1519—1520. године.⁵ *Молитвеник (Требник)* Божидара Горажданина из 1523. забележио је погрешно као издање Божидара Вуковића из 1524. у Горажду.⁶ Све остале штампане србуље које је забележио регистровао је тачно. Приметио је, дакле, да је Макарије штампао за Србе и Румуне, а није умео да схвати штампарију браће Љубавића у Венецији и Горажду, те је књиге из ове друге штампарије приписивао Божидару Вуковићу.

Павле Соларић је 1810. у Венецији, када је Лукијан Мушицки већ бележио штампане србуље, забележио и описао само једну такву књигу. Учинио је то на најбољи могући начин, па је штета што је знао поуздано само за *Псалтир* Бартола Гинамија из 1638. у Венецији.^{6а}

У *Даници* за 1826. Вук је поменуо штампане србуље, али не и евентуалне проблеме око њих.⁷ Међутим, већ 16/28. новембра 1826. писао је он Адаму Драгосављевићу да му купи србуље „ако и више нађете једнаки“ и додао „ништа зато, јер ји има од различни изданија (подвукао Л. Ч.) и у години једнаки, тако да је тешко познати“.⁸ Крајем 1826. Вук је, дакле, знао за варијанте и проблеме у вези са штампаријама и временом штампања србуљских књига 16. века.

Први уредник *Летописа*, Георгије Магарашевић, није био прецизнији од Лукијана Мушицког када је 1827. и 1829. бележио штампане србуље. Он је забележио да је *Псалтир* Божидара Вуковића штампан у два наврата, једном 1519, а други пут 1520.

³ Душан Панковић, цитирано дело, 192.

⁴ Исто, 192.

⁵ Исто, 193.

⁶ Исто, 21—22, 61, 198.

^{6а} Павле Соларић, *Поминакъ књижскій*, Венеција, 1810.

⁷ Вук Стеф. Караџић, *Почетак описанија српски манастира*. — *Даница* за 1826, Беч [1825], 25.

⁸ Вукова преписка, књига 5, Београд, 1910, 239.

године.⁹ Први је, међутим, забележио да је Божидар Вуковић штампао *Празнични минеј* и на хартији и на пергаменту.¹⁰ Ипак, иако прецизнији од Лукијана Мушицког, ни он није видео друге проблеме штампаних србуља у 16. веку.

Павел Јозеф Шафарик отишао је даље од свих савременика у бележењу штампаних србуља. Године 1829. он је, ипак, забележио само по једно издање *Октоиха*, из 1537,¹¹ и *Празничног минеја*, из 1538. из штампарије Божидара Вуковића,¹² али је, потом, регистровао два издања *Служабника* Вићенца Вуковића из 1554, бр. 24 и 25,¹³ а нешто даље још два, бр. 41 и 42, за које је рекао да имају податке како их је штампао Вићенцо Вуковић 1554,¹⁴ али он држи да су то издања из око 1570, што ће рећи да их је штампао Јероним Загуровић. Шафарик је био пред сложеним проблемом када му је ваљало да региструје четири издања *Служабника* на којима је било забележено да су штампани 1554. и није нашао особито добро решење. Мало је вероватно да је Вићенцо Вуковић 1554. штампао два издања *Служабника* и да је потом Јероним Загуровић поступио на исти начин 1570. штампајући два издања. Но, ако Шафарик није нашао решење за овај сложени проблем, он је бар оставио податак о својим дилемама у вези са решавањем сложених питања различитих издања србуљских књига са истим подацима о штампању и времену штампања.

Настављајући интересовање за штампање србуља до краја живота, Шафарик је нашао да је *Октоих* Божидара Вуковића из 1537, бр. 222, прештампан још једном између 1537. и 1570, бр. 223,¹⁵ али је остао при томе да су по два издања *Служабника* Божидара Вуковића штампана 1554, бр. 233, 234,¹⁶ и око 1570, бр. 245, 246.¹⁷ По овом коначном виђењу проблема прештампаних књига Божидара Вуковића, Шафарик је држао да су *Октоих* могли прештампати Божидар Вуковић између 1537. и 1540, Вићенцо Вуковић између 1540. и 1560. и Јероним Загуровић 1569. или 1570. године. Као прво издање држао је оно у коме су табаци (*свештице*) сигнирани ћириличким и готичким словима и римским бројевима, а друго са сигнатуром од латиничких слова и римских бројева. *Служабнике* које је уврстио у 1554. хронолошки је разврстао тако што је за прво издање држао оно које има сигниране табаке ћириличким словима и грчким бројевима, а за друго издање оно са сигнатурама од ћириличких и латиничких слова и

⁹ Лазар Чурчић, *Георгије Магарашевић и србуљске књиге*. — Зборник Владимира Мошина, Београд, 1977, 275.

¹⁰ Исто, 274.

¹¹ P. J. Schaffarik, *Uebericht der slowenischen Kirchebücher, welche vom Ende des funfzentes bis zum Anfange des siebzehnten Jahrhunderts in Venedig, Serbien, Walachien und Siebenbürg in Druck erschienen sind*. — *Wiener Jahrbuch der Literatur*, 1829, 11.

¹² Исто, 12—13.

¹³ Исто, 19—20.

¹⁴ Исто, 26—27.

¹⁵ Paul Jos. Šafariks *Geschichte der serbischen Literatur*. — Prag, 1865, 262—263.

¹⁶ Исто, 270—271.

¹⁷ Исто, 277—279.

римских бројева. Издања те књиге из око 1570. разврстао је хронолошки тако што је за прво издање држао оно у коме су табаци сигнирани латиничким словима и арапским бројевима, а за млађе оно сигнирано литаничким словима и грчким бројевима.

Руски библиограф И. Каратајев држао се Павела Јозефа Шафарика и на исти начин 1883. бележио спорна издања србуљских књига 16. века. И он није увек разликовао Божидара Горажданина од Божидара Вуковића,¹⁸ као што није знао ни када су штампане књиге браће Љубавића у Горажду.¹⁹ Кад је реч о прештампаном Октоиху Божидара Вуковића из 1537, држао се Шафарика и његовог датирања између 1537. и 1570, али је одређенији и каже: „По свој прилици то издање изишло је из штампарије Јеронима Загуровића“.²⁰ Држећи се Шафарика, он је и *Служабнике* Вићенца Вуковића ставио у 1554.²¹ и 1570.²² годину.

Ја држим да Павел Јозеф Шафарик није желео да прештампане књиге Божидара и Вићенца Вуковића веже искључиво за Јеронима Загуровића. Његова дилема није могла бити мала, а могућност да је реши била је још мања. Више је грешио И. Каратајев када је био склон да нагласи како је неке књиге прештампане Јероним Загуровић, чиме је и многе друге повео станпутицом. Вук и Адам Драгосављевић, који су некако у исто време када и Шафарик, а можда и заједно са њиме, уочили проблеме прештампанавања српских књига у 16. веку, били су много обазривији када су бележили штампане србуље. Они су грешили мање, јер су се мање упуштали у решавање сложених проблема прештампанавања србуљских књига 16. века, али су и мање утицали. У науци није било више битнијих покушаја да се објасне проблеми прештампанавања књига Божидара и Вићенца Вуковића, а решења тих проблема не могу се одлагати унедоглед.

2.

Ја не умем рећи која је од србуљских књига 16. века била прва књига прештампана са пренетим именом првог издавача, именима првих типографа и временом првог издања. Ваљда је Октоих Божидара Вуковића из 1536—1537. најстарија од штампаних србуља која је била прештампана на такав начин, али то не казује ништа и не помаже да се утврди година његовог прештампанавања. Бележи се да више издања има и *Празнични минеј* Божидара Вуковића из 1537—1538, а најмање четири издања доживео је и *Служабник* Вићенца Вуковића из 1554. године. Међутим, још увек нису утврђена сва прештампанавања србуљских књига 16. века. То је посао који се мора обавити што пре ако се жели сазнати приближно тачан број штампаних србуља у 16. веку. Но, и када

¹⁸ И. Каратаев, *Описаніе славяно-рускихъ книгъ напечатанныхъ кирилловскими буквами*, том 1, с 1491 по 1652 г. — Санктпетербург, 1883, 69—74.

¹⁹ Исто, 69—76.

²⁰ Исто, 88.

²¹ Исто, 120—123.

²² Исто, 123.

се то буде сазнало, остаће отворено питање када су оне прештампаване и ко је то чинио. Све дотле док се не дође до поузданих архивских података о времену прештампаванја спорних србуља могућно је бар учинити прве кораке ка решавању тог проблема. Могуће је, чини се, утврдити које су и колико су пута неке од тих књига прештампане, а могуће је и покушати да се критичким историјским методом и анализом стила штампања утврде бар неки елементи у вези с временом штампања тих књига. И ово, дабогме, неће бити довољно да се реше сви проблеми, али ће омогућити да се бар отклоне неки неспоразуми и неке грешке које су до сада чињене.

Мени се чини да нешто више података за виђење проблема прештампаванја српских књига 16. века дају књиге штампане у Венецији између 1561. и 1570. године, односно почев од штампања *Триода посног* Стефана од Скадра из 1561. до последње књиге Јеронима Загуровића.

Још је Павел Јозеф Шафарик 1829.²³ приметио да је на првој страни *Триода посног* Стефана од Скадра, у кругу испод крста, у заставици, забележена 1590. година, што би морала да буде година издања, али да је она погрешно одштампана. Ваљало је, држао је, да стоји 1560, у што не треба сумњати, те је на основу тога закључио да је књига штампана 1560—1561, зашто је имао потврду и у колофону, у коме је речено да је штампање књиге завршено 6. јануара 1561. у Венецији. У не малој дилеми, Шафарик је закључио да је књига издата „трошком Вићенца Вуковића и трудом Стефана од Скадра“. Очигледно је, Шафарик је до оваквог закључка дошао комбиновањем података са прве стране и из колофона и, чини се, није нашао најбољи одговор на питање које је стајало пред њим.

Све што је о *Триоду посног* Стефана од Скадра рекао Шафарик преузео је, дабогме, И. Каратајев, који је још додао да има примерака ове књиге које на првој страници имају име Вићенца Вуковића штампано црвеном уместо црном бојом и да су три светитеља у гравирима испод заставице са именом Вићенца Вуковића замењена плетеничном вињетом.²⁴ Неки од потоњих библиографа и историчара србуљских књига отишли су, чини се, с разлогом, и даље, те су закључили да има два издања ове књиге, а као издавача бележили су само Стефана од Скадра. И ја бих рекао да је ова књига уистину доживела друго издање, које је могао објавити Стефан од Скадра.

Тиме што је утврђено друго издање *Триода посног* Стефана од Скадра повећан је број прештампаних србуља без ознаке новог издања, па је тиме отворено још једно питање када је оно реализовано. Ја немам одговор на питање када је овај *Триод посни* прештампан други пут и само могу рећи да је то било после 6. јануара 1561. Можда је то било и пре 24. децембра 1563, када је објављен *Триод цветни* Стефана од Скадра, али је то могло бити и касније.

²³ P. J. Schaffarik, *Uebericht*... 21.

²⁴ И. Каратаев, цитирано дело, 127.

Триод *посни* Стефана од Скадра крије, међутим, још једну загонетку, коју ваља имати на уму. Није, наиме, јасно ко је ту књигу заправо издао. Шафарик²⁵ и Каратајев²⁶ држе да је то био Вићенцо Вуковић. То се, међутим, не би дало закључити из поговора, у коме стоји: „*Изъ мѣштинъ Стефанъ отъ града Скадра не тѣкло по-сѣдѣ мѡихъ братіахъ ... и другыхъ православныхъ хрістіанъ потрѣдихъ се ѡ сихъ душе-полезныхъ кнѣгъ*“. Тај део поговора најчешће се чита тако да је Стефан од Скадра са неколико „братијах и других православних християн“ у штампарији Вићенца Вуковића штампао књигу, што би значило да је био типограф, као и они које помиње да су са њим реализовали књигу, и да су то остварили у штампарији Вићенца Вуковића, који је био и издавач књиге. Мени се, пак, чини да се то из цитираног текста не би смело закључити. Стефан од Скадра је у том тексту рекао само да се са „братијах и других“ потрудио „о сих душеполезних књиг“. То што у књизи помиње б р а т и ј у морао би бити доказ да је био калуђер, али он не каже где је био; бележи само да је он „од Скадра“, где опет, чини се, није било православних калуђера, те остаје отворено питање у коме је то манастиру био. Подаци који постоје о Стефану од Скадра су шкрти и мало их је, па се не могу примити као доказ да је он био типограф. Са „братијах и других“ он је могао бити само издавач Триода *посног* 1561. у Венецији. Књигу је, дабогме, морао штампати у својој штампарији Вићенцо Вуковић током 1560. и првих шест дана 1561. године. По колофону на књизи не би смело да буде сумње да је Стефан од Скадра тражио и добио цензорску дозволу за издавање књиге, те се стога у колофону само он, издавач, и потписао. Власник штампарије и штампар књиге, Вићенцо Вуковић, забележен је на другом, угледнијем месту, на првој страни у заставици, јер је био гаранција квалитета посла.

Да Стефан од Скадра није радио код Вићенца Вуковића да се закључити и по књигама које је овај млетачки штампар објавио пре и после *Посног триода* Стефана од Скадра. Извесно је да је Вићенцо Вуковић до 6. јануара 1561. завршио штампање књиге Стефана од Скадра, а да је пре тога, 1. јула 1560. завршио штампање свога *Молитвеника*, а после тога, 1561. завршио је штампање *Псалтира*, последње књиге коју је потписао. Било би добро када би се знало, али се, на жалост, не зна када је Вићенцо Вуковић завршио штампање *Псалтира* он у 1561. години. Но, када се то већ не зна, ваља рећи да га није могао завршити у првих шест дана 1561, а ако је и завршио његово штампање у оних шест дана, у њему, као и у *Молитвенику* из 1560, нигде није поменуо Стефана од Скадра, као што није поменуо ниједног другог типографа који је радио на тим књигама. Могуће је да је то учинио зато што су му у штампарији радили Италијани, а он то није могао рећи у књигама које је требало да уђу у православне цркве и манастире.

По колофонима у *Молитвенику* из 1560. и у *Псалтиру* из 1561. извесно је да је Вићенцо Вуковић био и издавач и штампар

²⁵ Р. Ј. Schaffarik, Uebericht ... 21.

²⁶ И. Каратаев, цитирано дело, 127.

тих двеју књига, а по колофону на *Триоду посном* из 1561. он то није био. Издавач је по том податку могао да буде и био је само Стефан од Скадра. По свему овоме што је овако могуће рећи, Стефан од Скадра је био први издавач србуљских књига који је користио услуге друге штампарије.

Стефан од Скадра појавио се 1563. у још једном послу око србуљске књиге. Зна се, 24. децембра 1563. завршио је он штампање и *Триода цветног*, и о томе је у колофону рекао: „тѣмже какоже прежде прѣдваривши рекохъ, азъ мѣншии Стефанъ отъ Скадра нетъкмю посредѣкъ моихъ братѣхъ ... и другихъ православныхъ христіанъ потрудихъ се во сихъ душеполезныхъ книгѣхъ“. Поменуо је да је, као и „прежде“ са „братијахъ и другихъ“, објавио књигу, али је на крају рекао и ово: „Сврѣши се сна вожьствѣна книга отъ рождества Христова 1563. месеца децембра на 24, в страницахъ македонскихъ въ штычство в граде Скендери. Манстро Камило Занети“. Све то што је на крају написао толико је компликовано да једва може да се схвати. По тексту који је пренео из *Триода посног* у *Триод цветни*, Стефан од Скадра се само „потрудио“ око издања књига „са братијахъ и другихъ христијан“, што би се рекло да су они финансирали штампање књиге, да су били колективни издавачи. Нова загонетка је завршетак, са поменом Скадра као места штампања и поменом Камила Занетија као мајстора, дакле штампара.

Било је, нема сумње, времена да Стефан од Скадра после 1561. набави неку штампарију и пресели је у Скадар, па да онде штампа *Триод цветни*, који је издавачки морао следити *Триод посни*. Могао је, и то се може поверовати, Стефан од Скадра имати и толико новаца да купи штампарију и штампа само једну књигу. Ја, ипак, не верујем да је штампарија у Скадру радила макар и један дан.

Лукијан Мушицки био је први у дилеми да ли је Стефан од Скадра штампао *Триод цветни* у Скадру. У својој српској библиографији он је забележио да је књига штампана у Скадру, а онда је то прецртао и изнад тога написао „В Венецији“.²⁷ Пажљив читалац, најпажљивији од свих српских библиографа, Лукијан Мушицки је морао приметити помен „братијахъ и другихъ христијан“ и тиме искључити да су сви они могли бити штампари. За њега су они могли бити само издавачи, а штампар је за њега морао бити Камило Занети. Да ли је Мушицки размишљао о томе да ли је Камило Занети морао бити Венецијанац и да ли је могао бити Скадранин, ја не умем рећи. Могу, међутим, рећи да Лукијан Мушицки није нашао разлике у словима и начину штампања *Триода посног* и *Триода цветног* и закључио је, после дугог проучавања, да су обе књиге морале бити штампане у истој штампарији, а није хтео да поверује да је штампарија Вићенца Вуковића била пресељена у Скадар, а затим враћена натраг. Када је све сабрао, њему није остало друго до да прецрта Скадар и упише Венецију као место издања *Триода цветног* Стефана од Скадра.

²⁷ Душан Панковић, цитирано дело, 196.

Павел Јозеф Шафарик није био у дилеми где је штампан Триод цветни. И 1829. и 1865. он је забележио: „Триод цветни или Пентикостар од Скадра од Стефана од Скадра и штампара Камила Занетија, 24. децембар 1563, фол. 224 л.“²⁸ итд. Вук Караџић је 1857. рекао да је „у Скадру, некакав Стефан од града Скадра штампао у Млецима године 1561. Триод посни, а године 1563. Пентикостар вѣ странахъ македонскихъ вѣ отъчство Скенде-ри“.²⁹ Обазрив, какав је најчешће био у научним пословима, Вук је изоставио разговор о Камилу Занетију. Није потребно посебно истицати да се И. Каратајев 1883. држао Павела Јозефа Шафарика и опет отишао корак даље. Прихватио је да је Триод цветни штампан у Скадру и додао да је Скадар град „на реци Бојани, који је у 11. веку био престоница српских краљева династије Немањића“.³⁰ Могуће је да је у томе тексту помен 11. века штампарска грешка, јер династија Немањића је тек из века касније, а ако то није грешка, онда је ваљало рећи да су у Скадру до Немањића сахрањивани зетски владари, а да су у граду седели само споредни Немањићи после 12. века, али све то нису могли бити разлози да се онде 1563, дакле у 16. веку, штампа једна србуља. После Каратајева већина библиографа и историчара србуљских књига држала је да је у Скадру 1563. ипак радила једна штампарија ћириличких књига.

Тек године 1931, истовремено и независно један од другогa, писали су о могућној штампарији у Скадру другачије Филип Фишта и Петар Колендић. Филип Фишта³¹ је приметио да њему у целом проблему штампарије у Скадру „није све јасно“, па је са Љубом Стојановићем разговарао о томе. Тај разговор је завршен овако: „Тада је Стојановић у његовој збирци *Стари српски записи и натписи* отворио ону страну где је прештампавање тог поговора. Читао је и после једне паузе ћутања додао само то: *Ја мислим да је [књига] штампана у Скадру*“.

Ако је Филип Фишта само сумњао у то да је 1563. у Скадру могла бити штампарија србуљских књига, Петар Колендић је био категоричан у тврђењу да је Триод цветни штампан у Венецији. За њега је књигу »1563. по poruci skadarskog kaluđera Stefana od Skadra štampaо baš... Kamilo Zaneti, razume se, u Mlecima, i ako je hteo, možda na molbu Stefanovu, zametnuti trag ističući kao mesto štampe grad Skenderiju.«.³²

Знатно касније, 1938, Ђорђе Сп. Радојичић је оспорио то што је тврдио Петар Колендић и определио се за Скадар као место штампања Триода цветног. Попут Љубе Стојановића, и Ђорђе Сп. Радојичић је држао да је Стефан од Скадра отворио сасвим

²⁸ P. J. Schaffarik, *Uebericht...* 23.

²⁹ Вук Стеф. Караџић, *Примјери српско-словенског језика*. — Беч, 1857, 16.

³⁰ И. Каратаев, цитирано дело, 142.

³¹ Филип Фишта, *Историја албанске књижевности*. — Мисао, књ. 36, св. 3—4, Београд, 1931, 438.

³² Petar Kolendić, *Mletački kaligraf Kamilo Zaneti kao štampar jednog dubrovačkog katekizma*. — Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik, 1931, 265.

нову штампарију у Скадру и да је у њој имао слова сасвим слична онима у штампарији Божидара и Вићенца Вуковића. До таквог закључка дошао је он јамачно стога што је држао да штампарија Вићенца Вуковића није могла пред 1563. бити пресељена у Скадар, да би се најкасније почетком маја 1566. нашла поново у Венецији. Било му је лакше да закључи да је у Скадру отворио штампарију, макар онде штампао само једну књигу.³³

Мени се чини да су Лукијан Мушицки и Петар Колендић били најближи истини када су држали да је Стефан од Скадра штампао *Триод цветни* 1563. у Венецији, што ће рећи у штампарији Вићенца Вуковића. Пажљивим читањем колофона у *Триоду цветном* морало би се још схватити да је Стефан од Скадра био само издавач књиге, да се ни у случају ове Стефанове књиге не може рећи са којом је „братијом и другим христијаном“ то учинио, и да је књига могла бити штампана само у Венецији, у штампарији која је још увек била власништво Вићенца Вуковића.

У решавању загонетке ове књиге нужно је задржати се и код имена Камила Занетија. Име овог Венецијанца било је одишта познато оних година, јер је он био »*čuvēni prepisivač raskošnih grčkih kodeksa i . . . poznati kaligraf*«. ³⁴ Као штампар ћириличких књига помиње се Камило Занети — поред издања *Цветног триода* из 1563 — и 1583, када је у штампарији браће Анђела и Ивана Загуровића, ваљда »*sinova poznatog nakladnika ćirilskih knjiga Jerolima Zagurovića*«, ³⁵ радио на штампању *Наука карс-тичанског Јакоба Ледезмија* преведеног на „*незикъ дѣвѣровачки*“.

Вештину штампања ћириличких књига »*prepisivač raskošnih grčkih kodeksa*«, Камило Занети, могао је савладати, чини се, у штампарији Вићенца Вуковића, код кога је бивао у служби. У штампарији Вићенца Вуковића радио је свакако 1563. године. Упознавши штампање ћириличких књига, Камило Занети је радио на штампању једне књиге код Анђела и Ивана Загуровића, а могао је и онде радити на још којој књизи. Ако је то уистину било тако, а ја држим да је могло бити и било баш тако, онда би онај нејасни потпис Камила Занетија у колофону *Триода цветног* 1563. доспео онамо да буде сведочанство и о штампару извођачу и о штампарији у којој је књига штампана. Нејасно написано име Камила Занетија у колофону *Триода цветног* из 1563. није морало сметати у православним црквама, као што није сметало ни цензорима. Зналцима је његово име могло да значи много, а ваљало га је само ваљано прочитати.

У *Цветном триоду* Стефана од Скадра нема нигде помена Вићенца Вуковића. Оно се не помиње ни на првој страни, нити у колофону. При свему томе колофон је тако нејасно написан да се најпре стиче утисак да је књига штампана у Скадру. Петар Колендић је држао да је колофон био онако написан не би ли

³³ Ђорђе Сп. Радојичић, *Стари српски штампар Стефан „от града Скадра“ и црква Ивановац код Пећи*. — Прилози за КЈИФ, књ. 18, св. 1—2, Београд, 1938, 375—392.

³⁴ Петар Колендић, цитирани рад, 265.

³⁵ Исто, 268.

заметнуо траг Венеције »ističući kao mesto štampe« Скадар.³⁶ Колендићевим размишљањима ваља додати још једно. Могуће је, наиме, да Стефан од Скадра није добио цензорску дозволу да штампа још једну књигу за православне, па је прибегао лукавству и о издавању написао онако мутан колофон. Вићенцо Вуковић, очигледно је, није желео да дође у сукоб са млетачком цензуром, која је седела у Падови, па је тражио да се његово име не помиње на књизи. Овакав поступак је могао бити толерисан у Венецији из трговачких разлога, о чему има доказа из 18. века. Дабогме да венецијанске власти у случајевима када је цензура откривала овакво штампање књига нису биле на страни штампара. Све је то знао Вићенцо Вуковић и о свему томе је водио рачуна како не би имао сметњи у штампарији. У случају књига о којима се овде расправља ваља имати на уму да је штампање без цензорског одобрења доносило користи и власнику штампарије и републици светог Марка.

Потврду о могућем избегавању цензуре приликом штампања ћириличких књига за православне пружа још једна књига штампана у Венецији. Однекуда је у Венецију пре 15. маја 1566. доспео Јаков из Камене Реке у Македонији и ту нашао старе калупе Божидача Вуковића „у [њ]егова сина Винценца“ на којима се „није много времена писало“.³⁷ Предузимљиви и амбициозни Македонац, који је у Венецију дошао да упозна уметничке тенденције оних времена, али и да потражи боље послове, а који је уза све био писмен и познавалац православне иконографије, покушао је да и у штампарији, која већ неко време није радила, оствари неке од својих жеља. Од 15. маја до 30. августа он је тако одштампао један *Зборник*, који он зове *Часослов*, а у коме је употребио ваљда све дрворезе које је нашао у штампарији Вићенца Вуковића. Из његових руку изишла је тако једна књига која иде у ред најлепших србуља. У тој лепој књизи, међутим, штампан је скривени колофон на табаку обележеним крстом (†), који у књизи није био на истом месту. Обично је он око средине, али правог места није имао. Скривени колофони писани су у средњем веку, као и колофони тајном азбуком, да обележе скромност преписивача, врлину која се веома ценила. Скривени колофон у *Зборнику* Јакова од Камене Реке није добио такво место само из скромности. Очигледно су издавач књиге, Јаков од Камене Реке, и њен штампар, Вићенцо Вуковић, имали друге разлоге да у књигу ставе скривени колофон. Највероватнији разлог за овакав њихов поступак је у томе што ни они нису имали цензорско одобрење за штампање ћириличке књиге за православне, а хтели су да штампају књигу од које би имали користи и издавач и штампар. Вићенцо Вуковић је и овога пута тражио да се његова штампарија као реализатор посла не помене, што је издавач и прихватио. Књига је, додуше, добила колофон, скривени рекох, и у њему помен штампарије Вићенца Вуковића, али је то

³⁶ Исто, 265.

³⁷ Осавремењавање моје (Л. Ч.).

написано тако да он није могао да одговара ако би цензори открили илегални штампарски посао.

3.

Триод цветни Стефана од Скадра из 1563. и *Зборник* Јакова од Камене Реке документи су и о трајању штампарије Вићенца Вуковића до 1566. године. Ваљда не би требало сумњати да је власник штампарије био он и до 1569, када је она прешла у руке Јеронима Загуровића. Зна се, Вићенцо је штампарију наследио 1540, после очеве смрти, па је њен власник био потом три деценије. Колико је познато, он је у својој штампарији одштампао следеће књиге: *Псалтир*, 1546; *Зборник*, 1547; *Служабник*, 1554; *Молитвеник*, 1. јуни 1560; *Триод посни* Стефана од Скадра, 1561; *Псалтир*, 1561; *Триод цветни* Стефана од Скадра, 1563; и *Зборник* Јакова од Камене Реке, 15. мај—1. август 1566. године. Судећи по овом календару, Вићенцо Вуковић је штампао књиге између 1546. и 1566, што ће рећи двадесет од тридесет година, колико је био власник штампарије. Током рада Вићенцо Вуковић је само два пута штампао књиге у две узастопне године. После одиста изузетног *Псалтира* из 1546. штампао је следеће, 1547, најлепшу књигу старог србуљског штампарства, *Зборник*. Следећу серију издања започео је Вићенцо Вуковић тек 1560. штампањем *Молитвеника*, а наставио га штампањем *Триода цветног*, завршеног 6. јануара 1561. и *Псалтира* из 1561. године. Усамљени му стоје *Служабник* из 1554, *Триод цветни* Стефана од Скадра, завршен 24. децембра 1563, и *Зборник* Јакова од Камене Реке, штампан између 15. маја и 1. августа 1566. године. Током тридесет, односно двадесет година, Вићенцо је у својој штампарији штампао књиге 1546, 1547, 1554, 1560, 1561, 1563. и 1566. године. Од *Шарфика* па даље бележи се да је 1554. штампао два издања *Служабника*, па би по тој рачуници 1554. и 1561. штампао по две књиге. Ниједну књигу по овој рачуници није штампао 1541—1545, 1548—1553, 1555—1559, те 1562, 1564. и 1565, као и између 1567. и 1569. године. Оних осам књига, за које се сматра да их је он објавио, штампао је у седам година. Једну књигу штампао је у просеку сваке треће године и нешто месеци.

За разлику од Вићенца Вуковића, Божидар Вуковић је 1519—1520. штампао три познате књиге, а између 1536. и 1540. још пет књига, што ће рећи да је у годинама када је штампао књиге штампао годишње најмање једну књигу.

Јероним Загуровић је у две године, 1569. и 1570, штампао две књиге које је потписао, што би значило да је годишње штампао по једну књигу, односно онолико колико је штампао и Божидар Вуковић. Дало би се стога закључити да се у штампарији коју је основао Божидар Вуковић није могло ни штампати више књига него што су то чинили њен оснивач и Јероним Загуровић, што би опет могло да значи да они током свога рада нису могли да прештампају неку од књига која је била раније објављена.

Ако ова рачуница, која и није сасвим прецизна, даје приближно тачне оквире о могућностима штампања у венецијанској штампарији коју је основао Божидар Вуковић, онда је празног простора за прештампавање књига било само у време када је власник штампарије био Вићенцо Вуковић.

Колико се данас зна, могуће је рећи да су од књига Божицара Вуковића касније прештампане две књиге — *Октоих* из 1537. и *Празнични минеј* из 1538, да је од књига Вићенца Вуковића још три пута прештампан *Служабник* из 1554. и да је други пут прештампан *Триод посни* Стефана од Скадра из 1561. године. Укупно је данас познато шест прештампавања србуљских књига, али је могуће да ће бити и још које. Када се ових шест књига додају познатим књигама које је у оноликим размацима штампао Вићенцо Вуковић, добиће се број од четрнаест књига које су изишле из његове штампарије. И тај број књига из његове штампарије је знатно мањи него онај код Божицара Вуковића и Јеронима Загуровића. Мени се стога чини да је само Вићенцо Вуковић био онај штампар који је прештампавао србуљске књиге, само је у његовом раду могуће наћи празна простора и времена за прештампавање књига. Чак и поред четрнаест могућних књига, или које књиге више или мање, Јаков из Камене Реке, иако то све није знао, могао је закључити, ако мало и претерано, да штампарија Вићенца Вуковића подуго није радила.

Ја сам овде већ рекао да је Вићенцо Вуковић 1561. и 1563. штампао књиге за Стефана од Скадра и да је у њима делимично или сасвим крио удео своје штампарије у томе послу. Слично је Вићенцо поступио и 1566, када је код њега штампао Јаков од Камене Реке *Зборник*. Нема, међутим, трагова да су тако поступали Божидар Вуковић или Јероним Загуровић. Мени се зато чини да је само Вићенцо Вуковић могао прештамповати књиге и да је само он био од оних који су прихватили овакав начин рада. Приликом прештампавања он је поступао увек на исти начин; тачно је преносио колофоне првог издања, избегавајући сваки нови податак у колофону или другде. Трагове о новом издању остављао је само у типографским решењима. Нова издања имају различите заставице, иницијале или вињете на истим местима у првим или ранијим издањима.

Прештампавајући издања Божицара Вуковића, или прештампавајући свој *Служабник*, био је Вићенцо Вуковић ослобођен тражења нових цензорских одобрења и тиме, ваљда, понешто уштедео новца и, свакако, упрошћавао поступак у издавању књига.

Могуће је, дакако, да је Вићенцо Вуковић прештампавањем књига ред по ред и страну по страну, дабогме са старим колофоном, постизао сигурност код оних који су куповали књиге. Свештеници и калуђери који су се служили тим књигама учили су дуго да их користе, да читају и певају, па су имали визуелну потребу да се служе истим књигама. Издавач је то могао да зна, па је колофоном само потврђивао њихову потребу и жељу за сигурношћу. Да ли су те књиге одиста и прештамповане из ових разлога ваља, сасвим извесно, сигурније потврдити.

Овом приликом ваља ми још рећи да су књиге које је штампао Вићенцо Вуковић биле најквалитетније и најлепше србуље штампане током 16. века. Његов *Псалтир* из 1546. и *Зборник* из 1547. најлепше су србуљске књиге тога времена, а за њима једва да заостаје и *Зборник* Јакова од Камене Реке из 1566. године. Несумњиво су књиге Вићенца Вуковића биле корак напред у односу на књиге његова оца Божидара Вуковића.

Књиге које је издао Јероним Загуровић знатно заостају за књигама Вићенца Вуковића, а и за књигама Божидара Вуковића. Оне су штампане на много лошијој хартији, а мајстори који су на њима радили (од њих је познат само Јаков Крајков из Софије) нису били онако добри какви су били они који су радили код Божидара и Вићенца Вуковића. Уза све, Јероним Загуровић је штедео на штампању, па су му књиге биле без илустрација и технички сасвим скромне. Није штедео само на своме грбу. И по томе се разликовао од Божидара и Вићенца Вуковића, који су, такође, знали да истакну своје име на књигама, али су то чинили веома дискретно, са укусом и одиста отмено.

О квалитету штампарског посла у *Псалтиру* Јеронима Загуровића из 1569. рекао је Дејан Медаковић да он „показује извесне техничке недостатке, нарочито неравномерно отискивање слога, лош квалитет црвене боје, искривљене редове“.³⁸ За *Требник* Јеронима Загуровића рекао је: „И ова књига показује извесне техничке недостатке. Пре свега слог је неравномерно отиснут, тако да су слова различите дебљине. Црвена боја је лошег квалитета... Има страна са увученим штампаним редовима, који се на крају стране сужавају“.³⁹ Ништа се слично не може рећи за књиге Божидара и Вићенца Вуковића које су прештампане. Могло би се чак рећи да су књиге Божидара Вуковића лепше у прештампаном издању и да међу *Служабницима* из 1554. нема ниједног слабог издања.

По квалитету штампарских послова могло би се закључити да је Вићенцо Вуковић у својој штампарији држао најбоље мајсторе. Није ли у њој понајвише радио Камило Занети? У сваком случају ни *Служабник* ни било коју књигу Божидара Вуковића нису онако ваљано могли прештампати типографи Јеронима Загуровића. Ниједно од издања Вићенца Вуковића није тако слабо као што су слаба издања Јеронима Загуровића, нити које прештампано издање заостаје за књигама које је потписао Вићенцо Вуковић. По томе како су штампане и по свим другим стилским карактеристикама, као и могућностима за прештампанање, ваљало би све дилеме које су стварале те књиге отклонити и приписати сва та издања Вићенцу Вуковићу. Божидареве књиге могао је Вићенцо Вуковић прештампавати по праву наслеђа, те се ни у чему није огрешио у односу на оца. И пословно, Вићенцо Вуковић је одржао стил високог квалитета, иако је због трговачких и цензорских разлога његов посао прештампанања могуће

³⁸ Дејан Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV—XVII века*. — Београд, 1958, 217.

³⁹ Исто, 218.

звати и не баш коректним поступком. Но циљ ове расправе није био да решава то питање. Њоме се хтело да се потраже и нађу оквири у којима су настала прештампавања књига Божићара и Вићенца Вуковића и открије њихов штампар, а да ли се и колико у томе успело, ваљаће да кажу и други, још позванији.

Lazar Čurčić, Novi Sad

SOME PROBLEMS OF THE REPRINTED EDITIONS OF BOŽIDAR AND VIĆENCO VUKOVIĆ

Summary

Vuk Karadžić seems to have been the first to note on 16/28 November 1826 that among the old Serbian church books »there are various editions, though the same in their dates, so that it is difficult to recognize« which of them is the earlier and which the later edition. In 1829 Pavel Josef Safarik already noted reprinted editions by Božidar Vuković (*Octoechos* of 1536—7 and *Holy Day Menaion* of 1536—8) and those by his son Vićenco Vuković (*The Book of the Hours* of 1554). Judging from the signatures on the printed sheets, P. J. Safarik held that the reprinted editions of Božidar and Vićenco Vuković were made between 1569 and 1570, and he recorded them bibliographically accordingly. Safarik's dilemma was solved by the Russian bibliographer I. Katayev who attributed all these editions to Jerolim Zagurović, and his notations were taken over by all subsequent historians and bibliographers of old Serbian church books.

In solving the problems of the reprinted editions of the books of Božidar and Vićenco Vuković, the historians and bibliographers of old Serbian church books did not take into account the fact that Vićenco Vuković printed the last book bearing his signature in 1561, and that between 1561 and 1566 three books by other publishers, two by Stefan of Skadar and one by Jakov of Kamena Reka, came out of his printing shop. In addition to this, no one took into account, in solving this problem, the printing work on the books signed by Vićenco Vuković and Jerolim Zagurović. If this had been taken into account, then the conclusion would have been drawn that there was a gap in the printing work of Vićenco Vuković at most between 1561 and 1569, that is to say, that during this period the printing shop printed the books of other publishers, but not of its owner, just as the conclusion made by Dejan Medaković was also not taken into account about the fact that two books of Jerolim Zagurović (*Plaster* and *Ritual Book*) were more poorly printed. These two facts indicate the need to fill in the gap in the work of Vićenco Vuković's printing shop from 1561 to 1569 and by an analysis of the printing to determine whether Jerolim Zagurović was the publisher of books by Božidar and Vićenco Vuković. Even an incomplete analysis of the reprinted editions of books by Božidar and Vićenco Vuković reveals that the reprints are better than the editions of Jerolim Zagurović and also that the paper of the reprinted editions is better than in those of the latter Venetian publisher of old Serbian church books. When the fact is added to all of this that Vićenco Vuković did not infringe upon legal and trade regulations, or, at least, not very much, by reprinting his father's and his own editions, then it must be accepted that he could have been, and was, the only publisher of reprinted editions of old Serbian church books.